

Szimplikiosz kommentárja Epiktétosz Kézikönyvecskéjéhez. Fordítás, jegyzetek, utószó: Steiger Kornél. Budapest, Gondolat, 2016, 200 oldal, 3400 Ft.

Steiger Kornél érdeklődése az utóbbi időkben az Újsztoa felé fordult: 2014-ben jelent meg fordításában Epiktétosz összes művei,¹ majd 2016-ban az általa lényegileg átdolgozott Marcus Aurelius-fordítás.² Szimplikiosz kommentárjának fordítása is (a továbbiakban *Kommentár*), mely a *Kézikönyvecske* egyetlen ránk maradt antik kommentárja, ebbe a sorrendbe illeszkedik, sőt valamiképpen az előző fordítások lezárásának is tekinthető.³ A fordítás egyben igazi kuriózumnak is számít, hiszen most kerül először teljes egészében a magyar olvasó kezébe a késő antik filozófiai kommentáriróladom egy képviselője.⁴ Külön öröm emellett, hogy a fordítás tárgya nem egy Aristotelés-, hanem egy – önmagában ugyancsak érdekességnek számító – Epiktétosz-kommentár, Epiktétosz *Kézikönyvecskéje* ugyanis a legtöbb magyar kiadást megért antik filozófiai művek között van.

Bizonyos értelemben azonban Szimplikiosz mintha mostohagyerek lenne az említett fordítások családjában. Míg a másik két fordítás bőséges jegyzetanyagot tartalmaz, utószavuk pedig egy hosszabb értelmező tanulmánynak tekinthető, addig a jelen fordítás jegyzetapparátusa szegényesebb, és utána csupán egy rövid, a legfontosabb tárgyi tudnivalókra szorító utószót olvashatunk. Természetesen nem magától értetődő elvárás, hogy egy fordítás jegyzetapparátusa bőséges legyen, vagy hogy minden esetben hosszabb értelmező tanulmányt is közöljön, a jelen fordításnál viszont szembe-tűnő a hiányuk. Epiktétosz és Marcus Aurelius művei ugyanis komolyabb filozófiatörténeti háttérismeret nélkül is képesek megszólítani korunk emberét (hadd utaljak ismét számos magyar kiadásukra), noha ezek a háttérismeretek kétségtelenül a szöveg alaposabb megértését teszik lehetővé. Azonban nem biztos, hogy egy késő antik filozófiai kommentár is képes erre önmagában. Szimplikiosz stílusa kevésbé ragadja magával az embert, és a számos ismétlés és az aprólékos érvrekonstrukciók mellett komoly türelem és éles szem kell ahhoz, hogy az olvasó meglássa a filozófiailag

érdekes pontokat, ha ezt nem támogatják részletesebb jegyzetek vagy olyan utószó, amely elmondja, hogy mi az, ami érdeklődésre tarthat számot benne, és miért. Márpedig Szimplikiosz kommentárjában bőven akad ilyen.

A *Kommentárral* kapcsolatban nemcsak az érdeklődő olvasók, hanem a kutatók számára is adódik a kérdés, hogy miért esett Szimplikiosz választása éppen Epiktétoszra. Talán a legegyszerűbb válasz Epiktétosz népszerűsége lehet, hiszen nemcsak a kor pogány újplatonistái ismerhették jól, hanem a keresztények is kedvelték;⁵ emellett Epiktétosz művének a kommentálása remek lehetőséget nyújt arra, hogy a kezdő tanítványok megismerkedhessenek az erény alacsonyabb fokozatával, az ún. polgári erényekkel.⁶ Csakhogy mindezek mellett történeti körülmények is közrejátszhattak a választásnál. Az egyre növekvő keresztény befolyás eredményeként Iustinianus 529-ben bezárta az Akadémiát Athénban: az utolsó tanítók, köztük Szimplikiosz a perzsa király, Khuszrau (Khosroés) udvarába mentek, majd később visszatértek a Római Birodalomba (az ezt követő időszokról semmi biztosat nem tudunk). Könnyen fedezhette fel Szimplikiosz a saját és Epiktétosz sorsa közötti párhuzamot, aki Domitianus miatt kényszerült elhagyni Rómát és letelepedni Nikopolisban – más szóval azt, hogy mit jelent zsarnokságban élni (ez utóbbi központi téma Epiktétosznál). Az ezt megerősítő pesszimista látásmódot több helyen is tetten érhetjük: Szimplikiosz hosszabban ír arról, hogy miként kell viselkedni a rossz államban (90–91), és ezt mutatja a *Kommentár* vége felé található hálaadás is.⁷

De mégis milyen szöveg az, melyet Szimplikiosz kommentál? A *Kézikönyvecske*ben nem hosszú gondolatmeneteket, hanem csak röviden megfogalmazott kijelentéseket, tanácsokat olvashatunk, elsődleges feladata ugyanis, hogy a sanyarú mindennapi életben segítségül szolgáljon a sztoikusnak. Erre utal a görög elnevezés is (*Encheiridion*), amely szó szerint csak kézbe való kis eszközt, eredetileg kis tört jelentett (lásd 5, 4. jegyzet). Mindez azonban nem jelenti azt, hogy eme rövid kijelentések mögött ne állna egy összetettebb érvelés, sőt, egy egész metafizikai rendszer. Éppen ellenkezőleg: a kijelentések erejét pontosan az adja, hogy a használója – ez az elnevezés talán megfelelőbb az olvasó

helyett – korábban már belátta a sztoikus metafizika alapigazságait, végiggondolta a különböző érvmeneteket – vagyis csak emlékeznie kell rájuk az adott helyzetben, no és persze azoknak megfelelően cselekedni. Félrevezető tehát azt gondolnunk, hogy a *Kézikönyvecske*ben leírtak elvlaszthatóak lennének olyan sztoikus gondolatoktól, mint amilyen például a fátum és a gondviselés. Szimplikiosz programja ezen a ponton válik érdekessé. A *Kommentár* nem pusztán a Sztoa és a platonizmus közötti összehangolási kísérlet: Szimplikiosz a *Kézikönyvecske* kijelentéseit önmagukban veszi,⁸ implicit metafizikai háttérnek pedig a saját platonizmusát teszi meg, s ez alapján magyarázza azokat. Ennek az általános állításnak fontos filozófiai következményei vannak, túl mondjuk azon, hogy Szimplikiosz platonikus színezetet ad Epiktétosz egyes hasonlatainak (vö. pl. 49, 73). Nézzük meg részletesebben az egyik legfontosabb példát! Szimplikiosz arra hivatkozik, hogy Epiktétosz összhangban az *Első Alkibiadés* definíciójával (129a–130e) az embert valójában úgy határozza meg, mint „a testet eszközként használó racionális lélek” (8). Epiktétosz mint sztoikus minden bizonnyal elismerné, hogy egy dolog lényegét a *pneuma* benne lévő legmagasabb feszültségi foka adja, amely az emberben az értelem. Szimplikiosz azonban a definíció egészét tartja szem előtt, és így az abban lévő eszköz-kép sokkal szorosabb kapcsolatot teremt a test és a lélek között. Később, amikor Epiktétosz megnevezi a nem tőlünk függő dolgok körét, és összehasonlítja a tőlünk függő dolgokkal, Szimplikiosz újplatonista magyarázatának szellemében ez nem azt jelenti, hogy „ezekhez semmivel sem járul hozzá a lélek”, hanem más, külső dolgok is szükségesek hozzá, tehát nincs *teljesen* a lélek hatalmában. Hiába emeli ki kevésbé ezután, hogy valójában a nem tőlünk függő dolgok egyike sem tartozik ránk, vagyis a racionális lélekre, mégis észrevehetően fokozatokat állapít meg abban, hogy valami mennyire nem függ tőlünk: a test például lévén a lélek eszköze jobban tőlünk függ, mint a hírnév, „amely még távolabbi” (24–25).⁹ Azzal tehát, hogy Szimplikiosz bevezeti a nem teljesen tőlünk függő köztes kategóriáját, Epiktétosz filozófiájának a lényegét számolja fel, amely a tőlünk függő és a nem tőlünk függő legszigorúbb megkülönböztetésén alapul.

Nem biztos viszont, hogy ez jelzés nélkül feltűnik az olvasónak – ahogy más sem. Brittain és Brennan nyomán az *Utószó* közli (198), hogy a kötelességek¹⁰ *Kommentárban* kifejtett elmélete (113–117) Simplikios saját koncepciója, miután azonban az olvasó nem tudhat meg többet ennek az újdonságáról (például hogy hogyan viszonyulhat Simplikios elmélete a Sztoa kötelességekről szóló elméletéhez), valószínűleg nem látja meg benne a filozófiai újítást. De a kötelességek kapcsán a konkrét elmélet mellett egy általánosabb megközelítés is kirajzolódik, amikor Simplikios az emberekkel, az istennel és önmagunkkal szembeni kötelességekről¹¹ beszél. Ez utóbbi azért is érdekes, mert részben a kötelességek előbbi felosztása az, ami Simplikios szerint a *Kézikönyvecske* szerkezetét meghatározza, ahogy Brittain és Brennan nyomán az *Utószóban* is olvashatjuk (197). Sokszor úgy tűnik, hogy a *Kommentár* platonikus háttere mintha nem kapna kellő hangsúlyt: a Jóról (10–12) vagy a rossz látszólagos létezéséről (96–111) szóló részekhez hasznos lett volna az újplatonista metafizikai háttérnek legalább a vázlatos ismertetése – az *Utószóban* ugyanis az újplatonizmust bemutató résznél csupán egy Plótinosszal kezdődő genealógiát találhatunk, valamint az újplatonikusoknak arról a törekvéséről olvashatunk roppant röviden, hogy Platón és Aristotelés filozófiáját összehangolják (192–193). Ugyanakkor több olyan hasznos jegyzettel is találkozhatunk (pl. 88., 94., 140. jegyzet), amelyek tömören, de érthetően magyarázza

el a görög nyelvi tudnivalókat, ha azok szükségesek egy-egy érv megértéséhez. Emellett az olvasónak sokat segítenek *Kommentáron* belüli keresztivatkozások is.

A fordítás gördülékenyen olvasható, Steiger Kornél az általa már korábban bevezetett sztoikus filozófiai terminológiát használja, ezáltal is erősítve a kapcsolatot a korábbi fordításokkal és elősegítve egy egységes sztoikus terminológia kialakítását magyarul. Azonban akad egy kivétel, amelyre mindenképpen ki kell térni. Talán a legfontosabb újsztoikus fogalmat, a *proairesis*t, amely – bizonyos előzmények mellett – Epiktétos filozófiai újításának tűnik,¹² Steiger Kornél a korábbi fordításaiban „szabad választás”-nak fordította. A Simplikios-kommentárban viszont eltekint ettől a fordítástól, és a transliteráció mellett dönt (Brennan és Brittainhez hasonlóan), mivel Simplikios a *hairesis* kifejezést is használja, amelynek szintén a „választás” az elsődleges jelentése (12, 25. jegyzet). Ez a fordítói megoldás teljes mértékben elfogadható, elfogadása esetén azonban, úgy vélem, szembe kell nézni egy problémával. Ahogy azt Steiger Kornél maga is megjegyzi, a *hairesis*nek Epiktétosnál nincs terminusértékű használata, Simplikiosnál azonban nyilvánvalónak látszik, hogy egy filozófiai terminust jelöl. A *Kommentár* olvasójában, még ha nem is rendelkezik komolyabb filozófiatörténeti előképzettséggel, joggal merül fel az a kérdés, hogy mi a kapcsolat a két fogalom között. Két különálló fogalommal van-e dolgunk, és ha igen, akkor mi alap-

ján tehetünk különbséget közöttük, és mi a viszony közöttük? Vagy Simplikios csak a közkeletűbb *hairesis*szel akarta könnyebben érthetőbbé tenni tanítványainak a *proairesis*t? (A magam részéről ez utóbbira hajlok.) Még ha nem is szükséges hosszabb értelmezés Simplikios *proairesis*-használatáról, egy rövid, de annál fontosabb jegyzet erről sokat segített volna.¹³ A terminusok megértését nehezítheti tovább, hogy az idézett lemmákban néhol megmaradt a korábbi „szabad választás” fordítás (38, 69).

Összegezve: az antik filozófiai szövegek magyar fordításirodalma egy értékes könyvvel gyarapodott, amely szélesebb kör számára nyújt remek betekintést a pogány újplatonizmus egyik legutolsó képviselőjének a világába, és egyben a filozófiai kommentárirodalom stílusába. A *Kommentárt* olvasva megtapasztalhatjuk, hogy az újplatonista Simplikios milyen komoly rokonszenvvel fordult a sztoikus Epiktétos felé, olykor viszont az lehet a benyomásunk, mintha a sztoikus Steiger Kornél nem fordulna ugyanekkorra rokonszenvvel az újplatonista Simplikios felé. Nem kell ugyanis elfogadnunk semmilyen moralizáló hanyatlástörténeti narratívát annak a belátásához: igencsak kétséges, hogy a fenti vagy akár más tudnivalókat és összefüggéseket megláthassa az az olvasó, akit pusztán műkedvelő érdeklődésből veszi kezébe a kötetet, márpedig egy magyar fordításnál ez kiemelt szempont. Inkább azoknak való, akik – Epiktétos szavaival élve – már előrehaladtak a filozófiában.

Guba Ágoston

Jegyzetek

Az írás az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

1 Steiger 2014.

2 Steiger 2016.

3 A recenzió tartalmi részénél nagy segítségemre volt a következő kiadás: Brittain–Brennan 2002a és Brittain–Brennan 2002b. A *Kommentár*ra két nagyobb szövegkiadás (Dübner és I. Hadot) számai szerint szokás hivatkozni; Steiger Kornél az utóbbi kiadás számait közli. Mivel a recenzió tárgya a fordítás, e helyütt mégis jobbnak láttam a magyar kiadás oldalszámait szerinti hivatkozást.

4 A teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy legjobb tudomásom szerint még két késő antik filozófiai kommentár hozzáférhető magyar fordításban, ezek a következők: Hajdúné Szabó 1995 és Buzási 2004. Mindkét fordítás csak részleteket közöl, továbbá Macrobiust nem tarthatjuk a késő antik kommentárirodalom reprezentatív képviselőjének.

5 A *Kézikönyvecske* keresztény adaptációinak a szövegkiadása a következő: Boter 1999.

6 Részletesen lásd Brittain–Brennan 2002a, 4–5.

7 „Hálás vagyok, hogy a megfelelő időpontban nekem is alkalmam adódott zsar-

noki körülmények közepette e beszédek közegében időznöm” (190).

8 Kérdéses, hogy Simplikios ismerte-e Epiktétos *Beszégetéseit* is a *Kézikönyvecske* mellett; az érvek és az ellenérvek rövid bemutatásához lásd Brittain–Brennan 2002a, 19.

9 Valószínűleg ebből következhet például Simplikiosnak az a magyarázata is, amelyben azt állítja, hogy ha az ocsmányul beszélő rangját vagy javait tekintve kiemelkedő, akkor jobb hallgatni, hiszen „bajos volna őt rendreutasítani, és őszinte szókimondásod amellet, hogy hatástalan marad, és ellenséget szerzel vele, még nevétségnek is fog tűnni” (165). Ha va-

- lami teljesen Epiktétos szellemével ellenkező gondolat, akkor az ez.
- 10 Steiger Kornél – valószínűleg a latin *officiumból* kiinduló igen elterjedt fordítási hagyományt követve – így fordítja a *kathékont*, de fontos megjegyeznünk, hogy ezt a Long–Sedley-féle szöveggyűjtemény magyar kiadása a „hozzá(nk) illő cselekedet” terminusával adja vissza, vö. Long–Sedley 2014, 59. és 66. fejezet.
- 11 Szemben Brittain és Brennan beosztásával, úgy gondolom, hogy a jóslatkérésre nem vonatkozik külön kötelesség, hanem csak az istenekkel és az önmagunkkal szembeni kötelességek közös csoportjáról beszélhetünk (147).
- 12 Ehhez lásd Dobbin 1991; Sorabji 2006, 111–135.
- 13 Tisztában vagyok vele, hogy a vázolt probléma relevanciája vitatható, hiszen a két terminus kapcsolatára nem tér ki például Brittain és Brennan, sem az előszóban, sem a jegyzetekben, noha fordításukat elsősorban a kutatóknak szánják. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy amennyiben Epiktétos felől akarjuk olvasni a *Kommentárt* – ahogy ezt Steiger Kornél és feltehetően a magyar olvasóközönség nagy része is teszi –, az új terminus megjelenése több szót érdemelt volna.

Bibliográfia

- Boter, G. (kiad.) 1999. *The Encheiridion of Epictetus and its Three Christian Adaptations*. Philosophia Antiqua. Leiden–Boston–Köln.
- Brittain, Ch. – Brennan, T. (ford.) 2002a. *Simplicius: On Epictetus Handbook 1-26*. Ancient Commentators on Aristotle. London.
- Brittain, Ch. – Brennan, T. (ford.) 2002b. *On Epictetus Handbook 27-53*. Ancient Commentators on Aristotle. London.
- Buzási G. (ford.) 2004. „Proklosz kommentárja Platón Nap-hasonlatához”: Lautner P. (szerk.): *Pogány teológia I. Szövegértelmezés és rendszeralkotás a Plótinosz utáni újplatonistáknál*. Debrecen, 65–121.
- Dobbin, R. 1991. „Προαίρεσις in Epictetus”: *Ancient Philosophy* 11, 111–135.
- Hajdúné Szabó Á. (ford.) 1995. „Macrobius: Commentarii ad Somnium Scipionis (I.5.5.–I.6.28., I.11–14., I.17., I.22., II.12–13.)”: Pál J. (főszerk.): *Hermetika, mágia. Ezoterikus látásmód és művészi megismerés*. (Ikonológia és Műértelmezés 5. Szeged, 137–165.
- Long, A. A. – Sedley, N. D. 2014. *A hellenisztikus filozófusok*. Szerk. Bene L. Budapest (eredetileg: *The Hellenistic Philosophers. 1–2*. Cambridge, 1987).
- Sorabji, R. 2006. *Self. Ancient and Modern Insights about Individuality, Life, and Death*. Chicago.
- Steiger K. (ford.) 2014. *Epiktétosz összes művei*. Budapest (második, javított kiadása: 2016).
- Steiger K. (ford.) 2016. *Marcus Aurelius elmékedései – Cassius Dio Cocceianus Marcus-életrajzával*. Budapest.